

RECENZIE

Vladimír Turčan (zost.): Germánske elity v dobe rímskej na Slovensku. Museion 6. Slovenské národné múzeum. Bratislava 2022. 327 strán. ISBN 978-80-8060-519-3.

Výskum elít historických spoločností patrí medzi hlavné trendy dnešného archeologického a historického bádania. K téme vzniklo už viacero kníh a článkov, ktoré sa zaoberajú elitami z mnohých pohľadov v rôznych historických obdobiach.

Od vzniku poľnohospodárstva inklinuje väčšina ľudských spoločností k usadlému spôsobu života, ktorý si vyžadoval nový spôsob obživy. Na rozdiel od predchádzajúceho obdobia paleolitu sa v neolite prejavili väčšie spoločenské nerovnosti a vznikli elity, ktoré si postupne monopolizovali násilie a ovládli ľudskú spoločnosť. Na základe etnologických paralel vieme, že úloha elít v paleolite bola viac potláčaná v prospech celej spoločnosti. Možno práve usadlý spôsob života viedol k zhromažďovaniu majetku, a tým aj k vymedzeniu tzv. elít (z množstva literatúry pozri napr. *Boehm 2001; Scheidel 2017*). Časom sa objavili aj ďalšie „druhy“ elít, ktorých doménou nebolo len násilie a súkromné vlastníctvo, ale napríklad aj duchovný a intelektuálny svet. Existenciu elitných skupín obyvateľstva predpokladáme aj v pravekých obdobiach Karpatskej kotliny.

Ďalšími pohľadmi by k problematike elít chcela prispieť skupina bádateľov v zborníku *Germánske elity v dobe rímskej na Slovensku*. Publikáciu zostavil autor viacerých podobných úspešných diel V. Turčan. Vyšla ako 6. zväzok edície Museion Slovenského národného múzea. V zborníku sa okrem úvodnej kapitoly nachádza 16 príspevkov v slovenskom a v českom jazyku. Väčšina textov obsahuje fotografickú, alebo kresbovú prílohu. Môžeme si položiť relevantnú otázku, či autori zborníka prispeli niečím novým k téme bádania o elitách v dobe rímskej alebo ide skôr o kompiláciu doterajších známych vedomostí a jej prínosom je tak zhrnutie všetkých dôležitých informácií na jednom mieste?

Pri tvorbe monotematických zborníkov stoja jeho editori často pred dilemou, ktoré texty do diela zaradiť. Mnohé ohlásené príspevky sa nakoniec nestihnú pripraviť k vydaniu, niektorí autori sa – či už obsahovo, geograficky, alebo časovo – výrazne odklonia od témy. Rovnako môže byť problémom (niekedy však, naopak, výhodou), že každý autor má na problematiku svoj vlastný pohľad. Editor má často neľahkú, niekedy priam sisyfovskú úlohu

udržať nastolený koncept zborníka. V. Turčanovi sa podarilo z veľkej časti zachovať geografickú a časovú jednotu príspevkov. Len jeden z textov je z chronologického hľadiska z iného obdobia. Rovnako zachovali autori viac-menej totožný prístup k skúmanej problematike.

Zborník vyšiel pre slovenskú odbornú archeologickú spisbu v netypickom formáte. Namiesto štandardne používanej veľkosti A4 má zborník menší formát, blízky skôr populárno-vedeckej knihe. Toto rozhodnutie editora a vydavateľa, porušujúce zaužívané stereotypy vo vydávaní archeologickej vedeckej literatúry, považujeme za prejav istej odvahy. Okrem praktického hľadiska (formát sa lepšie číta) je tu aj väčšia šanca, že kniha upúta aj širšie publikum. Viacero archeologických publikácií by mohlo ísť v budúcnosti podobnou cestou. Väčšina príspevkov v knihe je aj koncipovaná tak, že okrem odborníkov by mohli zaujať aj laikov.

Prvý krátky príspevok *Mocenská elita v proto-historickom období na území Slovenska* v zborníku napísal jeho zostavovateľ V. Turčan. Ide o krátky text, ktorý má uviesť čitateľa do problematiky výskumu elít. Napriek jeho názvu sa príspevok chronologicky viac venuje dobe rímskej, elity doby laténskej sa spomínajú len v úvode textu. Tu si dovoľíme trochu polemizovať s autorovým tvrdením, že v dobe laténskej došlo v dôsledku keltskej expanzie k civilizačnej unifikácii. Toto tvrdenie je pravdivé len čiastočne. Na územiach, ktoré osídlili Kelti (autori recenzie uprednostňujú pojem nositelia laténskej kultúry), sledujeme isté spoločné znaky v časti materiálnej kultúry, ale vôbec sa nedá hovoriť o unifikácii. Napríklad, opevnenia z doby laténskej sú budované rozličnými technikami, dokonca sa uvažuje, či niektoré typy opevnení nemohli v mladšej dobe železnej definovať aj konkrétnu etnickú skupinu (*Barral/Fichtl a i. 2019, 19–28*). Rovnako by sme sa mohli zamýšľať aj pri ostatných kultúrnych prejavoch.

Nasledujúce dva príspevky sa pozerajú na problematiku germánskych elít z pohľadu písomných prameňov. J. Kucharík vo svojom príspevku (*Elity očami Rimanov. Kvádski králi v svedectvách písomných prameňov*) ukázal, že aj so zdanlivo vyčerpanými historickými prameňmi je možné ďalej pracovať a priniesť nové bádateľské výsledky. V texte sa však ukazuje jedna disproporcía, ktorá je, žiaľ, charakteristická pre celú knihu. Za elity sa v podstate považujú len príslušníci vládnucej vrstvy, alebo „vlastníci“ bohatých hrobov a kamenných stavieb imitujúcich antický štandard bývania.

Uvedomujeme si, že písomné pramene nastavujú isté hranice nášho poznania, ale samotnú množinu „elita“ nemusíme nutne vymedziť bohatstvom a politickou mocou.

Príspevok P. Valachoviča *Elity barbarov na území dnešného Slovenska v dobe rímskej* skôr v krátkosti zhrňuje písomné pramene venujúce sa problematike. Niektoré informácie by určite zniesli aktualizáciu. Napríklad spomenutá informácia o ilýrskych kmeňoch na území Slovenska už neplatí. Nemáme totiž žiadne relevantné archeologické pramene, ktoré by prítomnosť Ilýrov na našom území potvrdzovali (Kováč 2008, 58).

Pre budúce historické bádanie o germánskych elitách v dobe rímskej by mohlo byť zaujímavé, ak by historici skúsili aplikovať výsledky z výskumov barbarských zákonníkov (*Leges Barbarorum*), ktoré sú síce mladšie (5. až 9. stor.) a nepochádzajú z územia dnešného Slovenska, ale mohli by byť dobrým doplnkom k bádaniu o germánskych elitách.

Ďalší text *Hroby germánskej elity* pristupuje k téme z pohľadu metodológie a syntézy. Nedávno zosnulý profesor E. Krekovič sa venoval tzv. kniežacím hrobom. Text má dve časti – metodologickú a katalógizujúcu syntetizujúcu. V prvej časti sa E. Krekovič snažil o definíciu objektu svojho bádania, pričom nadviazal predovšetkým na prácu G. Kossacka (1974). Uvítali by sme aj zapojenie dôležitej práce o výskume elit od T. Earlea (1997) a ďalšej novšej literatúry. Druhá časť textu E. Krekoviča zhrňuje doterajšie poznatky o výskume germánskych kniežacích hrobov.

R. Čambal a I. Bazovský sa venovali sídlam elit v dobe laténskej (*Sídla elit v dobe laténskej na juhozápadnom Slovensku*). Napriek faktu, že článok sa zameriava na iné obdobie ako je hlavná téma zborníka, ide o kvalitný text, ktorý dobre mapuje dôkazy o existencii elit, či už v prostredí opevnených centier, tzv. hradísk (Horné Orešany, Pohanská, Bratislava) alebo na základe nálezov bohatých hrobov (i s luxusnými prídavkami, napríklad Stupava). Tu sa vynárajú i ďalšie dôležité otázky. Môžeme definovať laténske elity na základe hrovej výbavy? Sú tzv. „hradiská“ centrami elity mladšej doby železnej? Treba sa zamyslieť, či vôbec dokážeme na tieto otázky s dnešnými archeologickými metódami odpovedať. Podstatnú časť textu venujú autori fenoménu bratislavského oppida. Tu je potrebné upozorniť na terminologickú nezrovnalosť, ktorá sa však vyskytuje aj v ďalšej odbornej literatúre. Autori označujú neskorolatónske osídlenie na území dnešnej Bratislavy pojmami „oppidum“ a „centrálna lokalita typu Zemplín“ (str. 77). Pojem „typ Zemplín“ zaviedol do literatúry J. Collis a práve bratislavské oppidum do neho nezaraďuje

(na rozdiel napríklad od laténskeho osídlenia na hrade Devín a v jeho okolí; Collis 1975, 70–73). Autori tu citovali aj prácu K. Pietu, ale ten sa tak tiež jasne nevyjadril k zaradeniu bratislavského oppida k lokalitám typu Zemplín (Pieta 2008, 120). Vzhľadom na nové objavy na hradnom kopci a na rozsah laténskeho osídlenia na území Bratislavy je zaradenie k typu Zemplín otáznne.

V. Krupa sa vo svojom príspevku *História objavu hrobov germánskej elity v Krakovanoch-Strážach (okres Piešťany)* zamerail na históriu bádania o známych bohatých hroboch. I keď sa príspevok čiastočne odkláňa od nastolenej témy zborníka, ide o veľmi zaujímavý a informáciami naplnený text o histórii bádania. Škoda, že podobne nie je spracovaná história objavov aj na iných dôležitých slovenských lokalitách.

M. Lamiová-Schmiedlová a L. Luštková (*Germánska elita na východnom Slovensku*) sa vo svojom príspevku zamerail na bohaté kniežacie hroby v Cejkove a hlavne v Ostrovanoch. Ide o príspevok, ktorý dobre zhrnul problematiku možných elitných hrobov na východe Slovenska.

K. Elschek sa vo svojich dvoch príspevkoch zaoberal témou, ktorej venuje veľkú časť svojho vedeckého bádania. V prvom z nich *Germánske stredisko v Zohore a kniežacie hroby zo staršej doby rímskej zo Zohora a Vysokej pri Morave* zhrnul a čiastočne doplnil výsledky svojich výskumov na spomínaných lokalitách. Druhý príspevok *Antické kúpele v Bratislave-Dúbravke* vychádza z autorovej nedávno publikovanej knihy (Elschek 2017) a čiastočne dopĺňa už známe informácie.

Podobný charakter ako posledný príspevok K. Elscheka má aj text zostavovateľa publikácie V. Turčana (*Rezidencia na trase Jantárovej cesty v Stupave*). Ide o zhrnutie a čiastočné doplnenie výsledkov autorovho dlhodobého výskumu na lokalite (Turčan 2011; 2012; 2014). V Stupave sa podarilo zachytiť rezidenciu miestnej elity, ktorá mala viaceré stavebné fázy. Na záver si autor položil oprávnenú otázku, kto lokalitu obýval, i keď správnu odpoveď sa asi nedozvieme.

Jedným z veľkých dlhov slovenskej archeológie je spracovanie starších výskumov, hoci aj v tomto smere nastal určitý pokrok. Dve ďalšie kapitoly v zborníku sa pokúšajú tento dlh napraviť. Prvý text od dvojice autorov V. Varsík a T. Kolník je o germánskom sídle v Cíferi-Páci (*Germánske panské sídlo v Cíferi-Páci*). Výsledky tohto archeologického výskumu boli nedávno publikované aj knižne (Varsík a i. 2021). Text v zborníku však vznikol skôr ako citovaná kniha a v podstate veľmi dobre zhrňuje výsledky dlhoročného výskumu na lokalite a jeho spracovania.

Lokalitu Milanovce skúmal pred viac ako polstoročím nestor slovenskej archeológie T. Kolník. Komplexného spracovania sa však dočkala až dnes vďaka M. Hrabkovskému (*Kvádské elity v 4. storočí a germánska kniežacia rezidencia v Milanovciach/Veľkom Kýre*). Text je dobrým zhrnutím autorovej knihy o lokalite (Hrabkovský 2021), možno práve preto tu boli mimo témy zaradené aj časti o belobrdskom pohrebisku a slovanských objektoch, aj keď poskytli *terminus ante quem* pre datovanie rímskej stavby. Na autorových výsledkoch je vidieť, že aj staršie výskumy, ak bola možnosť ich robiť precízne a komplexne, môžu priniesť zaujímavé výsledky, ak sa rovnako precízne pristupuje aj k ich spracovaniu.

A. Karabinoš a M. Vizdal napísali príspevok *Germánska rezidencia v Ražňanoch – výskum a hypotézy*. V priebehu výskumov vo východoslovenských Ražňanoch, ktoré sa realizovali v rokoch 2009 a 2011, archeológovia odkryli časť germánskeho sídliska. Nachádzali sa tu objekty, ktoré boli klasifikované ako elitné a na základe keramiky zaradené do mladšej doby rímskej a na začiatok sťahovania národov. Fragmenty rímskej strešnej krytiny (teguly a imbrexy) sa nachádzali v ornícovej vrstve, ako aj vo výplniach sídliskových objektov. Prítomnosť možného mocenského centra v tejto oblasti potvrdzuje aj nález kniežacieho hrobu v Ostrovanoch, ktorý je vzdialený od obce Ražňany len 4 km. Hrob pochádzal zo záveru 3. stor. po Kr. Podľa nášho názoru však existenciu nejakej novej germánskej rezidencie v oblasti, na ktorej stavbu sa použili rímske krytiny, bude musieť potvrdiť ďalší archeologický výskum, pretože zatiaľ ide viac o zaujímavú pracovnú hypotézu, než o dôkaz existencie germánskej rezidencie.

Prehľadovú prácu v zborníku publikoval aj J. Jílek (*Antické kovové nádoby v prostredí germánske elity ve středním Podunají*). V zaujímavej kapitole, ako je zrejme už z jej názvu, mapuje autor výskyt antických kovových nádob v prostredí stredného Podunajska. Na rozdiel od iných textov v zborníku, sa autor nezameral len na opisy nálezov a lokalít ich výskytu, ale na problematiku sa pozrel aj komplexnejšie. Ako jeden z mála autorov sa okrem otázok „kde?“, „kedy?“ a „čo?“ snažil odpovedať aj na „ako?“ a „prečo?“. Chronologicky od staršej, cez strednú, až po mladšiu dobu rímsku opisuje nálezy kovových nádob v barbarskom prostredí severne od Dunaja, pričom ponúka aj možné vysvetlenia príčin ich výskytu v tejto oblasti. Archeologické nálezy prepája s historickými udalosťami, ktoré mali na tento jav veľký vplyv.

M. Daňová sa vo svojom príspevku zamerala na zozbieranie nálezov luxusného osobného šperku u Germánov z doby rímskej žijúcich na území

Slovenska (*Luxusný osobný šperk v germánskom prostredí*). Čitateľovi poskytuje dobrý prehľad o ozdobách tela zhotovených predovšetkým z drahých kovov v barbarskom prostredí, ktoré bývajú spájané s miestnou elitou. Každý z nálezov je opísaný osobitne, pričom autorka uvádza spôsob nosenia, výroby, či analógie v okolitom barbariku. V bližších detailoch šperkov hľadá rímske a germánske vplyvy, vďaka čomu môžeme odlíšiť ich provenienciu.

Nedávno zosnulá profesorka Klára Kuzmová prispela do zborníka textom *Terra sigillata v hrobech germánskej elity na území juhozápadného Slovenska*. Konštatovala, že kvalitná rímska keramika terra sigillata sa väčšinou v kvádskom prostredí juhozápadného Slovenska nachádzala na sídliskách, ale vyskytovala sa aj na niektorých pohrebiskách. Distribúcia týchto nálezov bola zrejme ovplyvnená nielen súvekom geopolitickou situáciou, ale aj špecifickými sociálnymi a ekonomickými faktormi. Každý z nálezov je predstavený osobitne, pričom autorka poskytuje informácie o datovaní, motívoch výzdoby, či o výrobných dielňach, ktoré prezdávajú kolky majstrov. Taktiež sa venuje analógiám k nálezom z nášho územia, ktoré pochádzajú hlavne z oblasti dnešného Nemecka a Poľska. Len jeden zo štyroch nálezov v príspevku spája s hrobom elity, konkrétne skyfos z Krakovian-Stráží. Na záver musíme oceniť katalóg nálezov, ktorý obsahuje podrobný opis reliéfnej výzdoby, rozmery, odkazy na ďalšiu literatúru, výrobnú dielňu a datovanie.

Zborník *Germánske elity v dobe rímskej na Slovensku* priniesol zaujímavú kompiláciu doterajších známych informácií o nastolenej problematike. Niektoré príspevky doplnili a v menšej miere rozšírili naše vedomosti o germánskom osídlení na území strednej Európy v dobe rímskej. Väčšina autorov sa zamerala hlavne na tému germánskych elít z pohľadu prestížnych nálezov a architektúr. V zborníku chýbajú úvahy, ktoré by lepšie definovali tie elity, ktoré sa nedajú vymedziť len na základe luxusných nálezov. Napriek uvedenému je však recenzovaná kniha užitočnou publikáciou pre štúdium elít v dobe rímskej.

LITERATÚRA

- Barral/Fichtl a i. 2019 – Ph. Barral/S. Fichtl/V. Guichard/J.-P. Guillaumet/M. Joly/P. Nouvel/M. Thivet: De architecture celtica: déclinaisons insolites de Murus Gallicus. In: T. Romankiewicz/M. Fernández-Götz/G. Lock/O. Büchsenschütz (eds.): *Enclosing space, opening new ground. Iron Age studies from Scotland to mainland Europe*. Oxford – Philadelphia 2019, 19–28.
- Boehm 2001 – Ch. Boehm: *Hierarchy in the Forest. The Evolution of Egalitarian Behavior*. Cambridge – Harvard 2001.

- Collis 1975 – J. Collis: *Defended Sites of the Late La Tène in Central and Western Europe*. BAR Supplementary Series 2. Oxford 1975.
- Earl 1997 – T. Earl: *How Chiefs Come to Power. The Political Economy in Prehistory*. Stanford 1997.
- Elschek 2017 – K. Elschek: *Bratislava-Dúbravka im 1. bis 4. Jahrhunderts n. Chr. Germanischer Fürstensitz mit römischen Bauten und die germanische Besiedlung*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia 29. Nitra 2017.
- Hrabkovský 2021 – M. Hrabkovský: *Germánsky kniežací dvorec v Milanovciach/Vel'kom Kýre a jeho neskorantický kultúrny kontext*. Trnava 2021.
- Kossack 1974 – G. Kossack: *Prunkgräber. Bemerkungen zu Eigenschaften und Aussagewert*. In: G. Kossack/G. Ulbert (Hrsg.): *Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag. Ergänzungsband 1*. München 1974, 3–33.
- Kováč 2008 – B. Kovár: *Neskorá doba laténska v Pohroní a Poľíí so zameraním na etnickú otázku*. Študijné zvesti AÚ SAV 43, 2008, 53–62.
- Pieta 2008 – K. Pieta: *Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia 11. Nitra 2008.
- Scheidel 2017 – W. Scheidel: *The Great Leveler. Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century*. Princeton – Oxford 2017.
- Turčan 2011 – V. Turčan: *Stupava na hranici antického a barbarského sveta*. In: A. Hrnko a kol.: *Mesto Stupava v minulosti a dnes*. Bratislava 2011, 25–80.
- Turčan 2012 – V. Turčan: *Ein Baukomplex aus der römischen Kaiserzeit in Stupava. Ein Konzept der Bauentwicklung*. In: G. Brezinová/V. Varsik (ed.): *Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 14. Nitra 2012, 419–427.
- Turčan 2014 – V. Turčan: *Oberirdische Architektur aus der römischen Kaiserzeit in Stupava (Bez. Malacky/SK)*. In: *Römisch-Germanisches Zentralmuseum (Hrsg.): Honesta missione. Festschrift für Barbara Pferdehirt*. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 100. Mainz 2014, 249–256.
- Varsik a i. 2021 – V. Varsik/T. Kolník/T. Štolcová/J. Minaroviech-Ratimorská: *Cifer-Pác. Eine spätantike Residenz im Quadenland. Teil 1–2*. Bonn – Trnava 2021.

Mgr. Petra Dragonidesová
 Archeologický ústav SAV, v. v. i.
 Akademická 2
 SK – 949 21 Nitra
 dragonidesovapetra@gmail.com

Mgr. Branislav Kovár, PhD.
 Archeologický ústav SAV, v. v. i.
 Akademická 2
 SK – 949 21 Nitra
 brano.kovar@gmail.com

Príspevok vznikol s podporou grantových projektov agentúry VEGA 01/0240/21 „Krajina a sídla u Keltov a Germánov“ a APVV-20-0044 „Vplyv využívania prírodných zdrojov na spôsob života v dobe bronzovej a v dobe železnej“.